

Berta Kristóf

A géppuska két végén

A vidék helyzete az 1918. októberi forradalom idején az elszabadult illavai fegyencek esetén keresztül

1918. november 3-án hajnalban egy három kocsiból álló szerelvény száguldott a Nyugati pályaudvar felé. Az épület előtt már hat mentőjármű várakozott azt követően, hogy Vácról értesítették a mentőket. Amikor a vonat beérkezett és az orvosok beléptek a golyó lyuggatta személykocsikba, 14 halottat és 22 sebesültet találtak a padlón vértócsában fekvve.¹ Valamennyiük halálát vagy sebesülését puskalövedék okozta, jóllehet, az Osztrák-Magyar Monarchia által vívott világháború utolsó összecsapásai többszáz kilométerrel távolabb dúltak. Akkor tehát mi okozhatta ezt a pusztítást? E kérdés megválaszolása mellett a következőkben egymástól élesen eltérő, de egy ponton mégis találkozó emberi sorsok kerülnek bemutatásra, hazánk történetének egy tragikus és nagy mértékben elfeledett időszakából, amikor igen kevésen múlt, hogy valaki a géppuska egyik, vagy másik végére került.

Mindenekelőtt szeretném röviden ismertetni az 1918. október-novemberi hazai és a szomszédos országokban uralkodó légkört, amelyből megérthetjük az eseményeket. Amint az ismeretes, az említett történések idején már országszerte forradalmi hangulat volt tapasztalható vidéken, de sokkal erősebben a fővárosban. A szomszédos országokban is hasonló állapotok uralkodtak, s az összeomló Monarchia romjaiból új nemzetállamok emelkedtek ki, amely átalakulást gyakran kísérték zavargások. Az ilyen esetekben, a fennálló rend meglazulásával azonnal fellángol az erőszak.²

Október 28-án a Cseh-szlovák Nemzeti Tanács Prágában kimondta a Csehszlovák Köztársaság függetlenségét. Október 29-én Horvátország jelentette ki, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiával minden közjogi kapcsolatot megszakít és csatlakozik a Szerb-Horvát-Szlovén Államhoz, a későbbi Jugoszláviához.³ A Monarchia szívében, Bécsben is zavargások voltak október végén, november elején, amelyek hevességét a hazafelé tartó katonák tömegei fokozták. Őket a vasútállomások, nagyobb közlekedési csomópontok környékén lévő különféle biztonsági erők igyekeztek féken tartani, hiszen a fékevesztett tömeg kedvelt célpontjai közé tartoztak a vasútállomások raktárai, vagy a nagyobb városi raktárak, ahol élelmiszert, és szeszestalt kerestek.

A Nordbahnhofon szabadon engedett orosz hadifoglyok fosztogatni kezdtek, de hasonlóan cselekedtek a hazatérő magyar, cseh-szlovák katonák.⁴ Az Ostbahnhofon a bécsi szociáldemokrata milícia tagjai

---

¹ Az Ujság 1918. november 5-i "Kiszabadultak az illavai fegyencek." című cikkének közlése alapján.

² Pók Attila: 1918 emlékezete 2018-ban In. Múltunk 2018/3, 11-12.o

³ Juhász Nagy Sándor: A magyar októberi forradalom története, Cserépfalvi Könyvkiadó vállalat, 1945, 209. o.

⁴ Világ, 1918. nov. 9.; Rauchensteiner, Manfred: Az első világháború és a Habsburg Monarchia bukása, Zrínyi Kiadó 2017, 818.o

kerültek összeütközésbe a magyar katonákkal, melyből halálos kimenetelű lövöldözés támadt.⁵

A fosztogatókat és a randalírozókat többféle hevület hajthatta. Gyakori oknak határozzák meg a tömeg heterogenizálódásból következő kölcsönös kapcsolatok megbomlását, vagyis azt, hogy az egyén kevésbé van tekintettel korábbi közegére, annál inkább saját céljaira.⁶ Ez a cél lehet a vélt, vagy valós ellenségek megbüntetése a korábbi sérelmek okán,⁷ vagy csak a törvényesség vákuumának kihasználása bűncselekmények elkövetésére. Ennél a pontnál meg kell jegyezni, hogy a különféle rendbontásokat nézve túlnyomórészt ez az indok bújhatott meg az elkövetők cselekedetei mögött. A korábbi szabályok megszűnésekor a feszültség felszínre tört, és a harcterek kegyetlensége által kondicionált katonák az értelmetlen, sokszor csekély anyagi hasznot (de annál nagyobb anyagi kárt) okozó rombolás során nyugodtak le. A zömében nemzetiségiek lakta vidékeken lappangó, nemzetiségi vezetők által szított-magyarellenesség a felszínre tört, és kastélyok, udvarházak kirablásában, a „nagyurak és cinkosaik”⁸ elűzésében vált érzékelhetővé.⁹ Megállapíthatjuk tehát, hogy a háborús konfliktus után a katona ugyan visszatér a civil életbe, de a háború által okozott lelki következményeket nem tudja elhagyni. Mindezek ismeretében tudjuk igazán megérteni a következőkben ismertetett cselekmények mögött húzódó szándékokat.

1918 novemberében a forradalmi megmozdulások és zavargások az egész országra kiterjedtek. A Nemzeti Tanács által felállított népőrség – mely ezekben a napokban Budapesten a híradások szerint már több mint 6000 főt számlált¹⁰ – és a hadsereg katonái több esetben csaptak össze a fosztogatókkal, akik között nagy számban akadtak katonaszökevények.

Az olykor szürreális eseteket számos lap örökítette meg cikkeiben, melyek alapján már-már vadnyugati jelenetek elevenedhetnek meg az olvasó szeme előtt. E cikk szerzője is egy tudósításból értesült a forradalom novemberi napjainak egyik jellemző eseményéről, amelyben családilag is érintett.¹¹

---

⁵ Hatos Pál: Az elátkozott köztársaság, Jaffa Kiadó, Budapest, 2018. 199. o.

⁶ Sigmund Freud: Tömegpszichológia és én-analízis. In: Sigmund Freud Művei. Szerk. Erős Ferenc. V.k. Budapest, 1995. nyomán Hajdu Tibor: Mars elvadult fiai – Harcosok a Nagy Háború után. In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője – Acta Musei Militaris in Hungaria, 12. Hadtörténeti Múzeum, Budapest, 2011, 189.o

⁷ Hajdu Tibor: Mars elvadult fiai – Harcosok a Nagy Háború után. In Acta Musei Militaris in Hungaria, a Hadtörténeti Múzeum Értesítője 12. Hadtörténeti Múzeum, Budapest, 2011, 189. o.

⁸ Értsd: jegyzők, uradalmi tisztviselők.

⁹ Hatos Pál: Az elátkozott köztársaság, Jaffa Kiadó, Budapest, 2018. 174. o.

¹⁰ Pesti Hírlap 1918. november 5. „Budapestet a lakók védik!”

¹¹ Bertha Gyula 1897-ben született Szegeden. A család Vácra költözése után a városban megtartott 1916. május 25-26-i harmadik pótsorozást követően került a m. kir. 306. honvéd gyalogezred III. zászlóalj 11. századának kötelékébe. A román és olasz fronton, mint géppuskás teljesített szolgálatot. 1916 novemberében egy repesztől megsebesült, és a brassói hadikórházba került. 1918 júliusában a nagyváradai hadikórházban kezelték tüdőcsőhurut miatt. A kórházat július 30-án hagyhatta el. 1918 novemberében már egy budapesti karhatalmi században szolgál és részt vesz az illaváról megszökött felfegyverzett feyencek semlegesítésében. 1919. március végétől a 30. nehéztüzérezred V. ütegéhez beosztva indult harcba.

Bertha Gyula tizedes, a szerző dédapja, valószínűleg már a Tanácsköztársaság idején

A családi emlékezetben fennmaradt történet hosszú ideig foglalkoztatott. Főleg az abban leírt eset időpontjának tisztázása volt lényeges. Elsőként a Világ 1918. november 5-i számában közölt *Illaváról megszöktek a fegyencek* című cikk szolgált fontos adatokkal, amely igazolta a korábban csak anekdotaként rögzült történetet. Emellett még másik négy általam fellelt lap számolt be az esetről, amely jól példázza a magyarországi forradalmi események napjainak kaotikusságát. A Vácon történt fegyveres összecsapást afféle „állatorvosi lóként” kívánom az olvasó elé állítani. Erre a szerepre alkalmas a részletes feldolgozottsága miatt, illetve azért, mert több olyan elemet is tartalmaz, amelyeket egyéb esetekben csak külön-külön találunk meg.

1918. november 2-án a Felvidéken található Illava katonai (3 hónappal korábban még polgári) fegyházából 450¹² fogvatartott szabadult ki.

---

¹² A korabeli lapok ennyiben adják meg a kiszabadult fegyencek létszámát, ám minden valószínűség szerint több mint 450 fő szabadulhatott ki, de a csehek, illetve szlovákok nem Magyarországra vették az irányt.

Az illavai fegyház

(Forrás: Vasárnapi Ujság 1883. augusztus 16.)

A fegyőrök – feltételezhetően – a lázadás megfékezésének értelmetlenségét látva nem használtak fegyvert és nem akadályozták meg a szökést. Ezen kívül az is könnyen elképzelhető, hogy az őrszemélyzet tagjai közül egyesek összejátszottak a foglyokkal. A rabok a szökést követően további fegyverekkel látták el magukat és a település vasútállomására indultak, ahol elfoglaltak egy szerelvényt és a mozdonyvezetőt arra kényszerítették, hogy induljon el velük Budapest irányába. Céljuk az volt, hogy eljussanak a váci fegyházhoz, ottani „fogoly testvéreiket” is kiszabadítsák és megnövekedett létszámban induljanak a fővárosba. Legalább is az újságok szerint ezt tervezték. Érsekújvárról távbeszélőn értesítették Budapestet az eseményekről, Illaváról pedig távirón keresztül a váci állomásparancsnokságot, illetve az igazságügyi és a hadügyminisztériumot. Budapestről Vácra indult két, géppuskákkal felszerelt karhatalmi század egy hadnagy és egy főhadnagy vezetésével, hogy a fegyenceket megállítsák. Más forrás említi még Rády József huszár századost,¹³ de valószínűbb, hogy ő már Vácra tartózkodott.

Az akciót a tapasztalt katonának számító Rády József vezette, aki az 1. huszárezred tisztjeként 1916 szeptembere óta a váci lovas-géppuskás keret parancsnoka volt, és a világháború után olimpiai kardvívó bajnok lett. A közeledő szerelvény kisiklását célzó első tervet az egyeztetés során elvetették, így

---

¹³ Rády József (Szekszárd, 1884. szeptember 22. – Balatonkenese, 1957. október 11.) Bene János: A nyíregyházi magyar királyi 4. honvéd huszárezred parancsnokai (1920–1945) 205. o. In.: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve 45., Nyíregyháza, 2003. Lásd még Vác Város Levéltára (VVL) V. 93-c Vác város polgármesterének közigazgatási iratai, 9605/1925.

egyedüli lehetőségként maradt a szökevények fegyveres feltartóztatása. Az akció sikerének esélyét és az abban résztvevő erők ütőképességét jelentősen növelte az erők és eszközök előnyös összetétele. 1918. április 21-e óta a városban tartózkodott a honvéd fényszóró-tanfolyam is, Klár Rezső százados parancsnoksága alatt. Ezt megelőzően Bécsben képezték a fényszóró alegységek tagjait,¹⁴ később azonban a képzés Magyarországon, azon belül is Vácon folytatódott. A tanfolyam összetételéből adódóan az eszközök széles választéka állt rendelkezésre a november 3-i vállalkozáshoz. A feladat jellegéből kiindulva valószínűsíthető, de nem teljes bizonyossággal állítható, hogy a fényszórósok legfeljebb 45 cm-es tükörátmérőjű közelfényszórókat alkalmaztak, amelyek mozgatása egyszerűbb volt a távfényszórókénál, ezen kívül pedig 500-tól 1400 méterig terjedő hatótávolságuk is elegendő volt,¹⁵ hiszen a váci vasútállomáson a vágányok szélessége nem éri el a 100 métert sem.

45 cm tükörátmérőjű fényszóró

(forrás: Österreichische Nationalbibliothek, WK1/ALB089/26213)

Az akcióban résztvevő géppuskások leghatékonyabb fegyvere a 7/12 M. Schwarzlose géppuska volt, amely percenként 500 lövés leadására volt képes, 250 darab töltényt befogadó hevederéből. Az eszköz hatékony lőtávolsága 1800 méterig terjedt és lövedéknek nem okozhatott problémát a vagon fából készült kocsiszekrényének átütése.

Rády százados azt határozta el, hogy a szerelvény beérkezése után azt Zoltán Hugó főhadnagy, a fényszórós tanfolyam oktatója fényszórósai oldalról megvilágítják, illetve géppuskákkal és ismétlőpuskával felszerelt lövészekkel veszik körül.

¹⁴ Endrődi István – Zellei Gábor: A Magyar Királyi Honvédség és a Közös Hadsereg szerepe a korai légtalalom megteremtésében az I. világháború időszakában In: Védelem Tudomány – IV. évf., 2. sz., 2019. 3. hó., 170. o.

¹⁵ Bán Attila: Optikai távjelzés az első világháborúban, In: A Hadtörténeti Múzeum Értesítője – Acta Musei Militaris in Hungaria, 9. Hadtörténeti Múzeum, Budapest, 2007, 149. o.

Részlet az Osztrák–Magyar Monarchia 1914-es közlekedési térképéről, ahol jól megfigyelhető az út Illavától Trencséntől északkeletre, Vácig¹⁶

Amikor 1918. november 3-án első óráiban a vonat befutott a váci állomásra, a két karhatalmi század a fényszórókkal megvilágított szerelvény két oldalán helyezkedett el,¹⁷ fegyvereiket a kocsik felé fordították. A fegyenceket megadásra szólították fel, azok azonban megadás helyett kilőttek a katonákra. További felszólítás nélkül, azonnal megszólaltak a fegyverek és többször, térdmagasságban végig lőtték a szerelvényt.¹⁸ A sorozatlövések után a katonák behatoltak a kocsikba és agyonlőtték azokat, akik nem adták meg magukat.¹⁹ Az akció eredményeként 229 fő adta meg magát. Közülük a sebesülteket a váci feyház kórházába, illetve az elégtelen kapacitása miatt Budapestre vitték. A rövid tűzharc hozzávetőleg 50 fegyenc halálát okozta, és további 70, vagy 90 fő (máshol legfeljebb 96 főt említenek) könnyebben vagy súlyosabban sebesült. A történet folytatása a cikk elején ismertetett módon zajlott le.

A vonattal Budapestre szállított sebesülteket a Rókus kórházba, illetve a budapesti rabkórházba, a 14 hullát pedig a törvényszéki orvostani intézetbe szállították. A történetet tovább bonyolította, hogy a váci feyházba szállított 229 letartóztatott közül hozzávetőleg 60 főt állította, hogy nem az illavai feyházból szökött, csak fent tartózkodott a vonaton, amikor azt elrabolták.

¹⁶ Freytag G. és Brendt, Bécs. A térkép a szerző birtokában.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Nagyapám közlése szerint apja, Bertha Gyula is beszámolt arról, hogy lövéseiket a géppuskákkal szándékosan térdmagasságba irányozták.

¹⁹ Az Ujság, 1918. november 5., Kiszabadultak az illavai feyenczek.

Több újságcikk is lehozta a már beazonosított sebesültek névsorát, nevük és foglalkozásuk mellett a sebesülés fajtájával. A következő névsor különböző lapok hasábjairól került összeállításra:²⁰

Balog György, 36 éves földmíves, nyékgyulai fegyenc, a gyomorközépen és a bal oldali bordákon lőtt sebet kapott

Béres Pál, 19 éves borbélysegéd fegyenc, lőtt seb a háton

Bircsa Győző, 26 éves gépész fegyenc, lőtt seb a hát jobb oldalán

Fazekas Sándor fegyenc, budapesti tanonc lőtt sebet kapott a hátán

Fercsák (máshol Fercsik) Gábor, 22 éves földmíves Hévízgyörkről, a bordáját lőtték keresztül

Flórián Károly, 44 éves alkéri földmíves fegyenc a bal bokáján ficamodást szenvedett,

Hintner Jakab, 38 éves budaörsi földmíves fegyenc, a jobb lábán lőtt seb

Hucsmanics Miklós, 22 éves földmíves Berekről, a jobb lábszárán lövést kapott

Kolompár János, 52 éves napszámos, a bal arcán lőtt sebet kapott

Meliharik Ferenc, 29 éves lakatos, három lőtt sebet kapott

Miklós János, 21 éves pilisi földmíves, a jobb felkaron és a bal oldali lapockán lőtt seb

Mile János, 25 éves földmíves fegyenc, a jobb karján lőtt seb

Petykov Alexa, 58 éves napszámos, pancsovai fegyenc, a koponya bal oldalán lőtt seb

Strója András, 60 éves fogarasi tanító fegyenc, a jobb karján lőtt seb

Szalai Pál, 29 éves fegyenc, gyári munkás, a jobb vállán lőtt sebet kapott

Tandri (máshol Pandri) Péter, 38 éves földmíves, lőtt seb a hátán

Vlád Gergely, 40 éves földmíves néma fegyenc, az áll alatt és jobb lapockán lőtt seb, a rendőrkórházba került.

A karhatalmi katonák közül:

Benz Antal (máshol Bencz Anton), 150. tüzérezredbeli közlegény, bal vállán és bal combján lőtt seb,

Hrubony Mátyás, 15. honvéd gyalogezredben közlegény, gyomorlövés,

Totoska (máshol Totosan) Alexa, 5. ezr. tüzér közlegény, a hátán lőtt seb,

Reppel József, a fényszóró tanfolyamhoz tartozó közlegény, a bal lábán lőtt seb

Valkó József, 26 éves szakaszvezető, a bal combján és a bal felkarján lőtt seb.

A karhatalmi katonákkal kapcsolatban a Népszava megjegyzi, hogy „Valamennyiük állapota súlyos, mert sebeik lövésektől származnak és a golyók mind érzékeny helyeken érték őket.”²¹ További 6 személyről tesznek még említést a források, akik valószínűleg a Budapestre szállított halottak és sebesültek között voltak:²²

---

²⁰ Népszava 1918. november 5. Illaváról megszöktek a fegyencek, és Az Est 1918. november 5. Vácon leverték a megszökött fegyencek vonatát című cikkek nyomán.

²¹ Népszava 1918. november 5., Illaváról megszöktek a fegyencek.

²² Vác Város Levéltára (VVL) V. 93-c Vác város polgármesterének közigazgatási iratai, 9605/1925.

Fsz. Név	Elhalálozás év, hó, nap	Megjegyzés
1. Bugoti János	1918. nov. 5.	Vácott agyonlövetett
2. Csokivai Lajos	1918. dec. 5.	16. helyőrségi kórház, ²³ valószínűleg sebesülve odaszállítva
3. Halett Ádám	1918. nov. 5.	Vácott agyonlövetett
4. Hegyesi Imre	1918. nov. 5.	Vácott agyonlövetett
5. Hordí Lajos	1918. nov. 5.	Vácott agyonlövetett
6. Török Ödön	1918. nov. 5.	Vácott agyonlövetett

A forrás szerint a halottakat a rákoskeresztúri Hősök Temetőjében temették el. (A temetőt az 50-es évektől kezdve felszámolták.²⁴)

A sors kegyetlen fintora, hogy a katonai beavatkozás elszenvetői között volt Bertha Gyula későbbi munkatársa is, az akkor 21 éves Unger Vilmos, aki polgári foglalkozását tekintve nyomdai gépmester volt. Ungert 1917. november 20-án lopásért és szökésért ítélte 3 évi börtönre a hadosztálybíróság, majd 1918. szeptember elején szállították át az illavai fegyházba.²⁵

Az eset egyes elemei jól mutatják az 1918 őszi események sajátosságait, az újságok félinformációkon alapuló hatásvadász rémhírkeltéseitől kezdve az általános zűrzavart kihasználó fegyveresekig számos jellemző elemet felvonultat a tragikus történet. Egyben arra is rávilágít némileg, hogy ebben az időszakban milyen könnyen kerülhetett valaki a géppuska egyik, vagy másik végére.

A fegyencek legéppuskázásának története még évekkel később is felbukkant a hazai lapok hasábjain, esetenként ferdítésekkel, vagy színes kiegészítésekkel, túlzásokkal. Révész Béla, a Pesti Naplóban, 1925. május 17-én megjelent *Lelkek, életek a mélységben* című regényes megfogalmazású, többrészes börtönriportjában például azt állítja,²⁶ hogy a kitörő, veszedelmes fegyencek vezetője nem más volt, mint a hírhedt Nick Gusztáv, aki Mágnás Elza gyilkosaként vonult be a köztudatba. A cikkben közöltek több ponton nem felelnek meg a valóságnak, kezdve azzal, hogy Nick a lázadás alatt Lipótváron raboskodott,²⁷ így nem vehetett részt az akcióban, egészen addig, hogy az elfogott 229 szökevény közül²⁸ csupán 18 volt gyilkos vagy rablógyilkos, a többi (109 fő) többek közt szökés miatt került korábban az illavai börtönbe. Ennek fényében igen nagy túlzás volna a legválogatottabb gyilkosok és gonosztevők csoportjának titulálni a kiszabadult tömeget. Révész azonban vélhetően nem erre gondolt.

²³ VI. Hungária krt. 42-46, napjainkban: Róbert Károly krt. 44, Alvásdiagnosztikai és Terápiás Központ.

²⁴ Szóts-Rajkó Kinga, Hadisírok Budapesten: Hősi emlékművek, 3. rész, Újkor.hu, (utolsó letöltés 2019.07.27) (<http://ujkor.hu/content/hadisirok-budapest-hosi-emlekmuevek-3-resz>)

²⁵ MNL-PML. VII. 101: Váci kir. Országos Fegyintézet iratai 1855-1944. B Fegyencek törzskönyvei. 159. kötet 260-488. fogolytörzskönyvek, 69. törzskönyv

²⁶ Révész Béla: *Lelkek, életek a mélységben*, In: Pesti Napló, 1925. május 17.

²⁷ Ibolya Tibor: Az 1918-as illavai fegyencekitörés és a váci sortűz igaz története, In: Zinner 70, Írott Szó Alapítvány, Budapest, 2018. 387. o.

²⁸ Az elfogott 229 fő közül 195-ről tudták megállapítani, hogy korábban milyen bűncselekmény miatt ítélték el. ld.: Ibolya Tibor: Az 1918-as illavai fegyencekitörés és a váci sortűz igaz története, In: Zinner 70, Írott Szó Alapítvány, Budapest, 2018. 392. o.

A másik, a szökéssel együtt felbukkanó feltételezés, hogy a szökevények célja elsősorban az volt, hogy Budapestre jutva a zavart kihasználva fosztogassanak. Ennél azonban jóval valószínűbb az, hogy a fővárosból a lehető leggyorsabban hazajussanak. Emellett szól az is, hogy a szökevények közt 61%-ot képviseltek a magyar anyanyelvűek, mellettük elenyésző mértékben (3 fő) voltak cseh és szlovák nyelvűek, rajtuk kívül pedig főleg románok, illetve két olasz.²⁹ Természetesen kétség sem férhet hozzá, hogy az olvasók fantáziáját sokkal inkább megmozgatta egy fegyveres martalócokkal teli országjáró rablóvonat története. Tekintetbe véve az akkori extrém eseményeket korántsem meglepő, ha az újságírók alapvetőnek gondolták a többszáz fős banda fosztogatási szándékát.

Sokak számára túl radikálisnak tűnhetnek az ilyen akciók, ahhoz azonban, hogy ha el nem is fogadjuk, de megérthessük a hatóságok súlyos beavatkozását, látnunk kell, hogy milyen események történtek ebben az időben országszerte. A következőkben egy országos körképet kívánok az olvasó elé tárni, amely betekintést nyújt az 1918-as őszi/téli zavargások eseményeibe.

Amint a váci vasútállomáson történt esetet nézve is láthatjuk, a rendbontások már a forradalom kitörését követő első napokban elkezdődtek és azok változó intenzitással december közepéig kitartottak. November 3-án Kecskeméten a polgárőri és rendőri erők jelenlétének ellenére fosztogató katonák csoportjai több házat és üzletet kiraboltak, illetve felgyújtottak. A fosztogatásokat követően a városban rövid időn belül helyreállt a rend, de a szomszédos településeken, mint Lajosmizsén vagy Kiskunfélegyházán csak később sikerült felszámolni a rendbontást.³⁰ Itt meg kell jegyezni, hogy minden valószínűség szerint ebben és más esetekben sem kizárólag „katonák” fosztogattak, abban a helyi lakosság tagjai is részt vettek.

A fosztogatások értelmetlenségére jó példa, Pejacsevich Tivadar Szlavóniában található nekcei birtokának feldúlása, amely során az uradalomhoz tartozó haltenyészet halait is elpusztították, de a korábbi, kaposvári fosztogatásnál is beszámoltak arról, hogy a rablók az általuk érintett épületeket értelmetlenül pusztították.³¹

A helyi lapokat és későbbi memoárokat olvasva kaotikus kép rajzolódik ki előttünk. A felforduláson a rendteremtők különféle megoldásokkal igyekeztek úrrá lenni. A Pesti Hírlap zentai tudósítója arról számolt be, hogy Szabadka környékén széthordták a Miklóssy-féle színtársulat ruhatárát és díszleteit. A helyi erők kisebb fegyveres csoportokra oszlottak úgy, hogy minden csoportba beosztásra került egy-egy társulatbeli színész. Az elloptott színházi felszerelésből semmi sem került meg, ellentétben egyéb lopott holmikkal.³² Hasonlóan járt a Pataj-féle színtársulat is, amelynek ruhatárára a szabadkai vasútállomáson csaptak le a rablók.

---

²⁹ Antonio (42 éves) és Luigi Coghetto (72 éves)

³⁰ 8 Órai Újság, 1918. november 3.

³¹ Pécsi Napló, 1918. december 8.

³² Pesti Hírlap, 1918 november 12.

Ahol a fosztogatni vágyók jelentősebb anyagi javakkal találkoztak, ott nagy eséllyel sor is került a rablásra. Így lettek garázdálkodó „kalózok” áldozatává egyes dunai hajók rakományai is.³³

Az Arad vármegyében található Borosjenőn a Solymossy-kastélyt fosztogatta egy nagyobb rablóbanda, amelynek megállítására 30 fős polgárőr csoport vonult ki, akik 8 embert lelőttek, 20-at pedig súlyosan megsebesítettek. Ugyanitt közlik, hogy a közeli Székudvaron a tömeg üzleteket gyújtott fel. A rend helyreállítása céljából az elsők közt álltak repülő a karhatalom szolgálatába Aradon.³⁴ Ezt a példát később országszerte követték. A bevett gyakorlat szerint a pilóta jelzőpisztollyal egy világítórakétát lőtt ki, amellyel figyelmeztette a lakosságot az esetleges beavatkozásra, ami általában a repülőgépre szerelt géppuska igénybevételét jelentette. Amennyiben ez kevésnek bizonyult volna, előfordult, hogy bombákat dobtak a repülőből. A Világ arról tudósít, hogy a Temes vármegyében található Facsádon a fosztogatók megfékezésére Lugosról egy repülőgép érkezett és több bombát is ledobott. Az akciónak több mint 100 halálos áldozata lett.³⁵

Tiszakálmánfalván tömegszerencsétlenségbe torkollott a vasútállomáson veszteglő szerelvény fosztogatása. A helyiek a petróleumot és benzint szállító vonat lecsapolásába kezdtek, azonban a cikk szerint egy eldobott cigarettacsikknek köszönhetően robbanás következett be, ami 50-60 ember halálát okozta.³⁶ A robbanás kiváltó oka csak feltételezhető, hiszen annak, aki láthatta, olyan közel kellett lennie, hogy a detonációt és az azt követő tüzet aligha élte túl.

Sajóbáonyban ugyanezekben a napokban a helyi kocsmá kifosztása és szétverése már nem is számít különösen figyelemfelkeltő jelenségnek.

Amennyiben tekintetünket az erdélyi országrészről északra fordítjuk, láthatjuk, hogy a Felvidék tekintetében is súlyos rendbontások voltak tapasztalhatók. A tudósításokból megtudhatjuk, hogy a karhatalom egy Budapestről érkező páncélvonat bevetése mellett döntött november első napjaiban. A Felvidéken a cseh csapatok betörései csak fokozták a pánikot.

Nem minden esetben volt akadálytalan a fosztogatók dolga. A Pesti Hírlap november 10-i számában tudósít arról, hogy a dévényújafalui vasútállomást rövid időre birtokba vevő szökevényekből és valószínűleg helyi elemekből álló csoport egy érkező vonatot akart kifosztani. Balszerencséjükre a vonat a székesfehérvári 69-es közös gyalogezred katonáit és velük együtt két géppuskát szállított. A katonaság a bandát sikeresen szétverte.³⁷

A legtöbb településen a válságos állapotok miatt statáriumot hirdettek. A Fejér vármegyei Adonyban a

---

³³ Az Ujság, 1918. november 13.

³⁴ 8 Órai Ujság, 1918. november 8.

³⁵ Világ, 1918. november 9.

³⁶ Pesti Hírlap, 1918. november 12.

³⁷ Pesti Hírlap, 1918. november 10.

statárium kihirdetését követően 7 főt végeztek ki fosztogatás miatt. A szigorú eljárást sérelmezte a Nemzeti Tanács Fejér Megyei Bizottsága, aminek hatására a folytatódó fosztogatások ellenére nem történt több kivégzés.³⁸

A Bihar vármegyei Ürögön is statáriumot vezettek be, ugyanakkor itt elég volt három akasztófát felállítani: a fosztogatás elmaradt.³⁹

Helyenként a javaikat védő polgárok különös eszközökhöz nyúltak a rablók ellen folytatott harcban. Beleden a helyi malom fosztogatói nem elégedtek meg azzal, hogy a molnár szétosztotta a lisztkészletet, hanem ezen felül pénzt akartak. Erre a molnár az egyik berendezésből nagy mennyiségű gázt engedett ki a malom épületében, aminek következtében többen eszméletüket veszítették, ketten pedig meghaltak.⁴⁰

A kiélezett helyzeteket mindenki a maga vérmérséklete szerint kezelte. Sajnos ez többször vezetett súlyos túlkapásokhoz, amelyek közül nem minden esetben került sor felelősségre vonásra.

Az Alsónémediben garázdálkodó rablóbanda semlegesítésére kirendelt bizonyos Szántó főhadnagy, a kivonult nemzetőr csoport parancsnoka, hatáskörét túllépve cselekedett. A két napja tartó fosztogatás résztvevői közül öt főt elfogtak és a főhadnagy utasítására azonnal kivégeztek. Az esetet követően a nemzetőrség kormánybiztosa elítélte a túlkapást, és Szántót eltávolította pozíciójából.⁴¹

A november elején történt jósikafalvai vérengzést nem nevezném túlkapásnak, hiszen ebben az esetben nem a karhatalom képviselője lépte túl hatáskörét. A kizárólag román nemzetiségű lakosság feldúlta Jósikafalvát és az ottani Urmánczy-kastélyt, illetve a hozzátartozó fűrésztelepet. Urmánczy János segítségére öccse, Urmánczy Nándor egy fegyveres különítményt toborzott, az úgynevezett Urmánczy-különítményt, amelynek parancsnoka egy Braun nevű százados volt. A katonákból álló csoport több fosztogatót elfogott, akinél fegyvert találtak, azt önvédelemre hivatkozva lelőtték. Korábbi feltételezésekkel ellentétben, minden valószínűség szerint a csendőrség nem vett részt az itteni kegyetlen eseményekben. Az Urmánczy által kirendelt fegyveresek 35 (máshol 30) főt kivégeztek, köztük nőket és gyermekeket is, akik valamilyen módon részt vettek a fosztogatásokban. A holttestek zömét aztán elégették, mivel a fagy miatt nem volt lehetőség eltemetni őket.⁴² Az elkövetők közül csak a csoport vezetőjét tudták felelősségre vonni. Az eset az ekkor zajló román–magyar tárgyalások légkörét is feszültebbé tette és jó táptalajt biztosított a magyarelles hangulat fellángolásához.

---

³⁸ Heteyi Gábor: 1918. november 8. In.: Salinárium, Adonyi kalendárium, Adony, 2019, 256. o. (Rózsafi János történésznek köszönöm, hogy felhívta figyelmemet a cikkre.)

³⁹ Az Ujság, 1918. november 13.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Világ, 1918. december 7.

⁴² Kertész Jenő: A tíz év előtti Erdély napjai, In: Korunk, 1929. február

(https://epa.oszk.hu/00400/00458/00240/1929_02_4748.html) (utolsó letöltés 2020.01.29)

A kegyetlenkedés ebben a feszült időszakban mindkét oldalról tapasztalható volt. November 10-e körül a felvidéki Privigyén, Vágújhelyen és Belpatakon a fosztogatók 5 embert megöltek, akik közül az egyik a belpataki plébános volt.⁴³

A Nagykanizsa melletti Tündérlak község közelében kisebb ütközet zajlott le a csendőrség és a fosztogatók között november első harmadában. A fegyveres összecsapásban a Világ tudósítása szerint 60 ember meghalt, 80-an megsebesültek. A csendőrség részéről az őrsparancsnok is meghalt a fegyveres összecsapásban.⁴⁴

Az előbb ismertetett eseteknél a történelmi Magyarország területén 1918 novembere és decembere között minimum 350 halottat számolhatunk össze, amennyiben csak az újságcikkek bizonytalan közléseire támaszkodunk. Ez az elsőre nem túl figyelemfelkeltő számadat azonnal meghökkentően magasnak fog látszani, amint összevetjük a vörös- vagy fehérterror áldozatainak ma ismert számával. Ennek tükrében némileg meglepő, hogy a számos emberéletet követelő hónapok szinte kiestek a magyar közösségi emlékezetből, ellentétben a politikától és érzelmektől átítatott vörös- és fehérterror szomorú eseményeivel.

Felhasznált irodalom

Levéltári források

- MNL-PML. VII. 101: Váci kir. Országos Fegyintézet iratai 1855-1944. B Fegyencek törzskönyvei. 159. kötet 260-488. fogolytörzskönyvek
- Vác Város Levéltára (VVL) V. 93-c Vác város polgármesterének közigazgatási iratai, 9605/1925.

Szakirodalom

- **Bán Attila:** Optikai távjelzés az első világháborúban, In: A Hadtörténelmi Múzeum Értesítője - Acta Musei Militaris in Hungaria, 9. Hadtörténelmi Múzeum, Budapest, 2007
- **Endrődi István – Zellei Gábor:** A Magyar Királyi Honvédség és a Közös Hadsereg szerepe a korai légmentesítésben az I. világháború időszakában In: Védelem Tudomány – IV. évf., 2. sz., 2019
- **Hajdu Tibor:** Mars elvadult fiai – Harcosok a Nagy Háború után. In Acta Musei Militaris in Hungaria, a Hadtörténelmi Múzeum Értesítője 12. Hadtörténelmi Múzeum, Budapest, 2011
- **Hatos Pál:** Az elátkozott köztársaság, Jaffa Kiadó, Budapest, 2018
- **Hetyei Gábor:** 1918. november 8. In.: Salinárium, Adonyi kalendárium, Adony, 2019
- **Ibolya Tibor:** Az 1918-as illavai fegyvenkitörés és a váci sortűz igaz története, In: Zinner 70, Írott Szó Alapítvány, Budapest, 2018.

---

⁴³ Az Ujság 1918. november 17.

⁴⁴ Világ, 1918. november 9.

- **Juhász Nagy Sándor:** A magyar októberi forradalom története, Cserépfalvi Könyvkiadó vállalat, 1945
- **Kertész Jenő:** A tíz év előtti Erdély napjai, In: Korunk, 1929. február
- **Pók Attila:** 1918 emlékezete 2018-ban In. Múltunk 2018/3
- **Rauchensteiner, Manfred:** Az első világháború és a Habsburg Monarchia bukása, Zrínyi Kiadó 2017
- **Szóts-Rajkó Kinga,** Hadisírok Budapesten: Hősi emlékművek, 3. rész, Újkor.hu, (utolsó letöltés 2019.07.27) (<http://ujkor.hu/content/hadisirok-budapest-hosi-emlekmuevek-3-resz>)

Újságcikkek

- 8 Órai Újság, 1918. november 3.
- Népszava 1918. november 5
- Pesti Hírlap 1918. november 5
- 8 Órai Ujság, 1918. november 8.
- Világ, 1918. november 9.
- Világ, 1918 november 9.
- Pesti Hírlap, 1918. november 10.
- Pesti Hírlap, 1918 november 12.
- Pesti Hírlap, 1918 november 12.
- Az Ujság, 1918. november 13.
- Az Ujság, 1918. november 13.
- Az Ujság 1918. november 17.
- Világ, 1918. december 7
- Pécsi Napló, 1918. december 8.
- Pesti Napló, 1925. május 17.

Képek forrása

- Vasárnapi Ujság 1883. augusztus 16.
(<http://keptar.oszk.hu/html/kepoldal/index.phtml?id=56633>)
- Österreichische Nationalbibliothek, WK1/ALB089/26213